

УДК 351.74:796.012.62
DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-12

Олександр ЖУРАВЕЛЬ[©]
доктор філософії в галузі права
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

НЕОБХІДНА ОБОРОНА ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПРИ ВИКОНАННІ СЛУЖБОВИХ ЗАВДАНЬ

Необхідна оборона є важливою складовою правової діяльності поліцейських, що забезпечує їхню безпеку та ефективність виконання службових завдань. У контексті забезпечення правопорядку та захисту громадян поліцейські часто стикаються з ситуаціями, що вимагають застосування сили для запобігання злочинам або нейтралізації небезпеки. Це актуалізує питання про межі допустимого використання необхідної оборони відповідно до вітчизняного законодавства.

У представленому науковому дослідженні аналізується правова природа необхідної оборони в діяльності Національної поліції України, висвітлюються її межі та особливості застосування. Окрему увагу приділено правам та обов'язкам поліцейських у разі застосування сили, а також розглянуто юридичні аспекти необхідної оборони в міжнародному контексті. Досліджено випадки перевищення меж необхідної оборони і відповідальність, котру може нести поліцейський за перевищення допустимих меж.

Як висновок зауважено, що правове регулювання необхідної оборони є критично важливим для підтримання законності дій поліцейських під час виконання службових завдань. Важливою є наявність чітких інструкцій та навчання поліцейських, що дозволяє забезпечити баланс між захистом громадської безпеки і недопущенням порушення прав громадян.

Ключові слова: необхідна оборона, службові завдання, поліція, злочинність, правопорядок, безпека.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження необхідної оборони поліцейського при виконанні службових завдань зумовлена сучасними викликами, що постають перед правоохоронними органами. У зв'язку зі зростанням рівня злочинності, зокрема у складних соціально-політичних умовах, а також через загострення воєнних дій на території України поліцейські все частіше стикаються з ситуаціями, що потребують негайного застосування заходів захисту. В умовах, коли поліцейські вимушені діяти у стресових обставинах і ризикувати власним життям для захисту громадян та правопорядку, питання визначення законних меж необхідної оборони стає надзвичайно важливим. Недостатня чіткість правового регулювання або відсутність належної підготовки може призводити до перевищення меж оборони, що тягне за собою юридичну відповідальність для поліцейського, або, навпаки, до недостатнього захисту, що ставить під загрозу його безпеку та безпеку громадян.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окреслені питання розглядали у своїх наукових працях такі вчені, як Д. Анісімов, Д. Петрушин, В. Богуславський, М. Пожидаєв, М. Логвиненко, О. Завістовський, В. Поливанюк, О. Росляков, Д. Прохоренков, О. Тихончук, Ю. Ірха, В. Литвин, Ю. Баулін, О. Проневич, О. Кваша.

Метою статті є проаналізувати правову природу необхідної оборони в діяльності Національної поліції України, визначити її межі та особливості застосування.

Виклад основного матеріалу. Необхідна оборона стала не лише одним із фундаментальних принципів конституційного права, але й ключовим аспектом кримінально-правової системи, що гарантує захист життя та здоров'я кожної особи. Справедливо визнано, що право на життя та недоторканність особи є невід'ємними складовими кожного цивілізованого суспільства. У ст. 36 Кримінального кодексу України чітко зазначено, що кожен індивід має право на самозахист, котре є важливою

передумовою забезпечення прав і свобод громадян. Зокрема, цей принцип знайшов своє віддзеркалення в Конституції України (ч. 2 ст. 27), де проголошено, що кожна особа має право захищати не лише своє власне життя та здоров'я, але й життя та здоров'я інших осіб у випадку загрози чи незаконних посягань. Визнання цього права не лише відображає загальноприйняті норми моралі та справедливості, але й створює юридичну основу для захисту особистої безпеки та інтересів громадянства у сучасному правовому контексті [1].

Необхідна оборона стає не лише виразником індивідуального права на самозахист, але й важливим засобом забезпечення суспільного порядку та правопорядку, що є визначальною ознакою демократичного правового державного устрою. Право на необхідну оборону відображає природний і необхідний механізм захисту особистої недоторканності та безпеки. Це право визнається в контексті ситуацій, коли лише та особа, яка стає об'єктом неправомірного насильства, має право на відповідний самозахист. Слід зазначити, що це право може бути реалізоване лише у відповідь на конкретну загрозу або атаку і лише з метою захисту власного життя чи життя інших осіб [4]. У контексті цього права важливо розуміти, що кожна людина має право на необхідну оборону, незалежно від можливості отримати допомогу від державних структур чи посадових осіб. Саме з цього принципу випливає, що особа має право вжити заходів захисту в будь-який момент, коли це необхідно, навіть якщо існує можливість звернутися до влади чи правоохоронних органів [2, с. 35].

Варто наголосити, що вчинення дій у межах необхідної оборони не є обов'язком перед законом, але є виразом особистого права на самозахист. Таке право визнається як суттєва складова гарантії особистої безпеки, а відмова від його використання не може бути підставою для винесення будь-яких судових рішень або відповідальності перед законом [7]. Аналіз ч. 1 ст. 36 Кримінального кодексу України дозволяє констатувати, що необхідна оборона визнається такою, що вчиняється з метою захисту прав та інтересів особи, яка обороняється, або іншої особи, а також суспільних та державних інтересів від суспільно небезпечних дій шляхом завдання шкоди, яка є необхідною та достатньою в конкретній ситуації для негайного запобігання чи припинення протиправних дій, при цьому не допускаючи перевищення меж оборони. Підставою для такої оборони є суспільно небезпечні дії та необхідність негайного запобігання їм [1].

Якщо під час виправдання оборони відбувається помста або розправа з кривдником, то вже немає права на оборону, оскільки основним мотивом дії є не захист себе чи інших, а бажання помститися потерпілому. У цьому випадку відповідальність і покарання визначаються загальними принципами [10].

Розглядаючи питання про перевищення меж необхідної оборони, важливо враховувати, що особа, яка захищається, не завжди може визначити, чи завершене посягання, чи воно може бути відновлене. Запізніла оборона може статися, коли особа, яка обороняється, усвідомлює, що посягання завершилося і немає негайної небезпеки його відновлення.

Перевищення меж необхідної оборони за часом може бути визначене, якщо особа, яка обороняється, умисно заподіє тяжку шкоду тому, хто посягає, без наявності значного часового проміжку між завершенням посягання та захистом. Урахування всіх цих аспектів є ключовим для правильного визначення легітимності оборони [8].

Закон передбачає, що ексцес оборони виникає, коли заподіяна тяжка шкода тій особі, яка посягає, не відповідає небезпеці посягання або умовам захисту. Це означає, що різка невідповідність між тяжкою шкодою та рівнем небезпеки або обстановкою захисту має бути очевидною. Особа, яка захищається, повинна усвідомлювати цю невідповідність та своє ставлення до заподіяної шкоди. Важливим є суб'єктивне уявлення особи про ступінь невідповідності між заподіяною шкодою та ситуацією. Перевищення меж необхідної оборони може бути визнане лише у випадку наявності умислу нанесення більш тяжких наслідків особі, щодо якої направлена необхідна оборона. Таким чином, непередбаченим ексцесом оборони є випадки, коли тяжка шкода заподіюється внаслідок необережності [9].

Згідно зі ст. 36 Кримінального кодексу України використання зброї або інших засобів для захисту від озброєної або групової атаки, а також для захисту від незаконного вторгнення в житло або будь-яке інше приміщення не призводить до перевищення меж необхідної оборони, навіть якщо заподіяна шкода є смертельною [8].

Отже, у контексті оборони від неправомірних посягань розуміння меж необхідної оборони є ключовим елементом в правовій системі. Перевищення цих меж може

привести до серйозних наслідків для всіх сторін, які залучені до конфлікту. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що визначення меж необхідної оборони має бути ретельно пророблене з акцентом на врахування конкретних обставин у кожному випадку. Визначення перевищення меж необхідної оборони вимагає врахування різних чинників, таких як характер посягання, обставини захисту, психологічний стан особи, яка захищається, та ін. Зокрема, наявність умислу є ключовим критерієм визначення перевищення меж необхідної оборони [5, с. 26]. У випадках, коли виявляється перевищення меж необхідної оборони, необхідно вживати відповідних заходів згідно з законом, щоб забезпечити справедливість та реабілітацію учасників конфлікту. Доцільно також розглядати різні варіанти вирішення ситуації з метою зменшення можливих негативних наслідків та підтримки правової стабільності в суспільстві [6, с. 44].

Відповідно до ст. 36 Кримінального кодексу України необхідна оборона – це правомірний захист особи, її прав та інтересів, прав інших осіб, інтересів суспільства чи держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння шкоди тому, хто посягає. У контексті діяльності поліцейських це означає право на захист власного життя та здоров'я, а також життя і здоров'я інших осіб від злочинних дій чи загроз. Необхідна оборона поліцейських передбачає застосування ними сили для відбиття нападу, захисту від збройних злочинців, припинення злочинних дій, що можуть загрожувати життю або здоров'ю інших осіб. Однак застосування необхідної оборони обмежується вимогами до пропорційності дій поліцейського, що не повинні перевищувати загрози, яка виникає [7, с. 31].

Право на необхідну оборону поліцейських під час виконання службових обов'язків закріплено в низці нормативно-правових актів України. Зокрема, ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» передбачено, що поліцейський має право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби або вогнепальну зброю у випадках, визначених законом. Законодавець встановлює чіткі умови, за яких поліцейський може використовувати ці засоби: для захисту від нападу, відбиття насильства чи затримання правопорушника [3]. Кримінальний кодекс України, у свою чергу, передбачає положення, що стосуються перевищення меж необхідної оборони. Якщо дії поліцейського під час виконання службових обов'язків виходять за межі, встановлені законом, це може призвести до юридичних наслідків, включно з кримінальною відповідальністю. Таким чином, важливим завданням є дотримання принципу пропорційності при використанні заходів оборони, що передбачає захист із мінімальною необхідною шкодою для порушника [5].

Важливим аспектом необхідної оборони є її практична реалізація в умовах реальних службових завдань. Поліцейські часто опиняються в ситуаціях, коли необхідно швидко реагувати на загрозу життю або здоров'ю. Це вимагає не лише правових знань, але й високого рівня підготовки щодо використання фізичних прийомів, спеціальних засобів та вогнепальної зброї. Одним із ключових аспектів ефективної оборони є своєчасне і правильне оцінювання загрози, що дозволяє поліцейському діяти в межах закону, але ефективно запобігати суспільно небезпечним посяганням [7]. Недооцінка або переоцінка загрози може мати серйозні наслідки як для самого поліцейського, так і для оточуючих. З цієї причини навчання і підвищення кваліфікації поліцейських, зокрема в частині необхідної оборони, є ключовими складовими їхньої професійної підготовки [9, с. 45].

Міжнародний досвід свідчить про те, що в багатьох країнах питання необхідної оборони поліцейських регулюється на високому рівні, зважаючи на стандарти прав людини. Наприклад, у країнах Європейського Союзу та Сполучених Штатах Америки поліцейські мають чіткі інструкції щодо використання сили, що визначають межі правомірного застосування оборони. Важливим є те, що кожен випадок застосування сили підлягає ретельному аналізу для забезпечення законності та дотримання прав громадян. Водночас міжнародні організації, як-от ООН та Рада Європи, розробляють стандарти та рекомендації щодо захисту прав осіб під час застосування сили правоохоронцями. Це сприяє формуванню загальних підходів до врегулювання питань необхідної оборони в контексті захисту прав людини [9, с. 41].

Необхідна оборона поліцейського при виконанні службових завдань є важливим правовим інструментом, що забезпечує їхню безпеку та захист прав громадян. Проте застосування необхідної оборони вимагає чіткого дотримання законодавчих норм, пропорційності дій та високого рівня професійної підготовки. Важливим є подальший розвиток правового регулювання цієї сфери та впровадження найкращих міжнародних практик для забезпечення ефективності та законності дій поліцейських під час захисту від

суспільно небезпечних посягань [10, с. 37].

Висновки. Отже, необхідна оборона поліцейських при виконанні службових завдань є критично важливою складовою забезпечення безпеки як самих правоохоронців, так і громадян, яких вони покликані захищати. Аналіз законодавства України свідчить про наявність чітких правових механізмів, що регулюють застосування сили правоохоронцями, але водночас і про потребу в подальшому вдосконаленні цих механізмів для забезпечення балансу між захистом прав поліцейських та гарантіями прав людини.

Основними чинниками ефективного використання необхідної оборони є чітке дотримання принципу пропорційності та правомірності дій поліцейських. Перевищення меж необхідної оборони може мати серйозні наслідки, включно з кримінальною відповідальністю для поліцейських, що підкреслює необхідність їхнього належного навчання та підготовки. Міжнародний досвід підтверджує, що успішна реалізація механізмів необхідної оборони тісно пов'язана з ретельною правовою регламентацією та постійним удосконаленням професійної підготовки правоохоронців. Україна повинна продовжувати адаптувати найкращі міжнародні практики у цій сфері, забезпечуючи дотримання стандартів прав людини під час виконання поліцейськими своїх обов'язків.

Таким чином, необхідна оборона поліцейських при виконанні службових завдань є не лише правовим обов'язком, але й важливим інструментом захисту суспільної безпеки. Правове регулювання цього питання має постійно розвиватися відповідно до змін у соціально-правовій ситуації та вимог безпеки, забезпечуючи адекватну правову підтримку дій поліцейських у сучасних умовах.

Список використаних джерел

1. Анісімов Д. О., Антипова А. К. Гендерні аспекти фізичної підготовки працівників правоохоронних органів. *Молодий вчений*. 2022. № 10 (110). С. 14–16.
2. Баулін Ю. В. Необхідна оборона. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2016. № 1 (6). С. 425–428.
3. Класифікація больових прийомів під час силового затримання правопорушника : метод. рекомендації / кол. авт. ; ред. В. В. Богуславський. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 18 с.
4. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ ; «Освіта України», 2016. 236 с.
5. Кваша О. О., Андрусак Г. М. Необхідна оборона (захист від посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи) : монографія. Київ : АртЕк, 2016. 264 с.
6. Кісілюк Е. М., Мошенець Д. М. Умови правомірності необхідної оборони, які характеризують посягання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 503–510.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
8. Кротович В. М. Практика застосування інституту необхідної оборони. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. симпозиуму* (м. Івано-Франківськ, 15 трав. 2020 р.). Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2020. С. 553–555.
9. Ліщук Б. В. Особиста безпека як важлива складова в службовій діяльності поліцейських. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 204–211.
10. Росляков О. В., Прохоренков Д. В., Тихончук О. В. Особливості застосування фізичної сили, спеціальних засобів та зброї правоохоронними органами держав світу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія : Державне управління. 2020. Т. 31 (70). № 2. С. 223–229.
11. Тактика самозахисту та особистої безпеки працівників Національної поліції України : метод. рекомендації / уклад. : Бортник С. М., Моргунов О. А., Артем'єв В. О., Хомко І. Г. ; МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Каф. спец. фіз. підготовки ф-ту № 2 ; за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків : ХНУВС, 2017. 136 с.

Надійшла до редакції 11.11.2024

Прийнято до опублікування 19.11.2024

References

1. Anisimov, D. O., Antypova, A. K. (2022) Henderni aspekty fizychnoi pidhotovky pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Gender aspects of physical training of law enforcement officers]. *Molodyi vchenyi*. № 10 (110), pp. 14–16. [in Ukr.].
2. Baulin, Yu. V. (2016) Neobkhidna oborona [Necessary defense]. *Visnyk asotsiatsii kriminalnogo prava Ukrainy*. № 1 (6), pp. 425–428. [in Ukr.].
3. Klyasyfikatsiia bolovykh pryimiv pid chas sylovoho zatrymannia pravoporushnyka

[Classification of painful techniques during the forcible detention of an offender] : metod. rekomendatsii / kol. avt. ; red. V. V. Bohuslavskiy. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2023. 18 p. [in Ukr.].

4. Vozniuk, A. A. (2016) Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. General part] : konspekt leksii. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav ; «Osvita Ukrainy». 236 p. [in Ukr.].

5. Kvasha, O. O., Andrusiak, H. M. (2016) Neobkhidna oborona (zakhyst vid posiahannia na statevu svobodu ta statevu nedotorkanist osoby) [Necessary defense (protection against encroachment on sexual freedom and sexual integrity of a person)] : monohrafiia. Kyiv : ArtEk. 264 p. [in Ukr.].

6. Kisiliuk, E. M., Moshenets, D. M. (2014) Umovy pravomirnosti neobkhidnoi oborony, yaki kharakteryzuiut posiahannia [Conditions of legitimacy of necessary defense, which characterize the encroachment]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Iss. 73, pp. 503–510. [in Ukr.].

7. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].

8. Krytovych, V. M. (2020) Praktyka zastosuvannia instytutu neobkhidnoi oborony [Practice of application of the institute of necessary defense]. *Kontseptualni problemy rozvytku suchasnoi humanitarnoi ta prykladnoi nauky : materialy IV Vseukr. nauk.-prakt. sympoziumu* (m. Ivano-Frankivsk, 15 trav. 2020 r.). Ivano-Frankivsk : Redaktsiino-vydavnychiy viddil Universytetu Korolia Danyla, pp. 553–555. [in Ukr.].

9. Lishchuk, B. V. (2016) Osobysta bezpeka yak vazhlyva skladova v sluzhbovii diialnosti politseiskyykh [Personal security as an important component of the work of police officers]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4, pp. 204–211. [in Ukr.].

10. Rosliakov, O. V., Prokhorenkov, D. V., Tykhonchuk, O. V. (2020) Osoblyvosti zastosuvannia fizychnoi syly, spetsialnykh zasobiv ta zbroi pravookhoronnymy orhanamy derzhav svitu [Features of the use of physical force, special means and weapons by law enforcement agencies of the world]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya : Derzhavne upravlinnia*. T. 31 (70). № 2, pp. 223–229. [in Ukr.].

11. Takyka samozakhystu ta osobystoi bezpeky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Tactics of self-defense and personal security of employees of the National Police of Ukraine] : metod. rekomendatsii / uklad. : Bortnyk S. M., Morhunov O. A., Artemiev V. O., Khomko I. H. ; MVS Ukrainy ; Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav ; Kaf. spets. fiz. pidhotovky f-tu № 2 ; za zah. red. V. V. Sokurenka. Kharkiv : KhNUVS, 2017. 136 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Zhuravel. Necessary defense of a police officer during the performance of office tasks. Necessary defense is an important component of the legal activity of police officers, which ensures their safety and efficiency in performing their duties. In the context of law enforcement and protection of citizens, police officers often face situations which require the use of force to prevent crimes or neutralize danger. This raises the question of the limits of permissible use of necessary defense under domestic law.

This scientific study analyzes the legal nature of necessary defense in the activities of the National Police of Ukraine, and highlights its limits and peculiarities of application. Particular attention is paid to the rights and obligations of police officers in the event of the use of force, and the legal aspects of necessary defense in the international context are also considered. It also examines cases of exceeding the limits of necessary defense and the liability that a police officer may bear for exceeding the permissible limits.

The study concludes that the legal regulation of necessary defense is critical to maintaining the legitimacy of police officers' actions in the performance of their duties. It is important to have clear instructions and training for police officers to ensure a balance between protecting public safety and preventing violations of citizens' rights.

Keywords: *necessary defense, official tasks, police, crime, law and order, safety.*